

Moskee An Nour

Edien Bartels en Martijn de Koning

This article is a reconstruction of the debates and dilemmas surrounding the homework assistance programme offered by a Moroccan mosque in Gouda, mosque An Nour, in cooperation with a youth care foundation. This programme was very successful for the Moroccan-Dutch teenagers. The mosque can be characterized as a 'socially engaged' mosque in contrast to other mosques in which only religious activities are taken place. The development of this 'socially engaged' mosques is typical for western countries. At the same time, however, they challenge existing notions of state-religion relationships and the position of religion in the public sphere. Moreover the cooperation between this mosque and a youth work organization brings about specific questions pertaining to the standardized and bureaucratic modalities of youth work. We will describe the dilemma's these 'socially engaged' mosques bring about by making claims on behalf of the freedom of religion in a society with its own specific Christian-secular culture and youth work system.

Inleiding

De geschiedenis van Marokkaans-Nederlandse moskeeën begint met de gezinshereniging. Vanaf dat moment realiseren de 'gastarbeiders' zich dat het cultureel erfgoed overgedragen en doorgegeven moet worden en dat zocht de eerste generatie Marokkaanse migranten in de islam (Kemper, 1996). De Koning (2008) geeft aan dat met de komst van vrouwen ook de omgang tussen Marokkaans-Nederlandse vrouwen en Marokkaans-Nederlandse en autochtone Nederlandse mannen geregeld moest worden. Sunier (1996) wijst erop dat de oprichting van moskeeën eveneens te maken heeft met belangenarticulatie. Door moskeeën op te richten kunnen Marokkanen zich organiseren en aan belangenbehartiging doen. Een beroep op islam kan een strategie daartoe zijn. Voor

E.A.C. Bartels, dr., Universitair Docent, Vrije Universiteit. Faculteit der Sociale Wetenschappen, afdeling Sociale en Culturele Antropologie.

M. de Koning, drs. (tot 17 april), docent Radboud Universiteit Nijmegen, afdeling Arabisch en Islam, Post-doc Fellow ISIM Leiden.

Correspondentieadres: **M. de Koning**. Universiteit Leiden. ISIM. Postbus 11089, 2301 EB Leiden. Email: m.dekoning@isim.nl

Nederlanders werd de islam in toenemende mate een verklaring voor het gedrag van migranten.

In de eerste jaren zijn Marokkaans-Nederlandse moskeeën vooral ‘religieuze’ moskeeën. Strijp (1998) laat zien hoe Marokkanen in Tiel hun religieuze leven opbouwen. Daarnaast maakt hij al melding van problemen met Marokkaans-Nederlandse jongeren en van werkloosheid. Mogelijk dat het ontbreken van jongeren in het bestuur de ‘vermaatschappelijking’ van de moskee in Tiel heeft tegengehouden (Strijp, 1999, 138). De Koning (2008) beschrijft hoe de ontwikkeling verliep van religieuze moskee naar maatschappelijke moskee voor moskee An Nour in Gouda. Aanvankelijk waren het de problemen van de eerste generatie waardoor maatschappelijke activiteiten de moskee in werden getrokken. Later is deze moskee zich gaan richten op educatieve en sportieve activiteiten voor de tweede en derde generatie. Deze activiteiten stonden ook open voor en werden bezocht door niet-Marokkaanse-, niet-moslimjongeren.

Canatan (2005) wijst op de relatie tussen vermaatschappelijking van moskeeën en de rol die vrouwen gaan spelen. In de maatschappelijke moskeeën worden vrouwen betrokken via aparte vrouwenafdelingen en activiteiten. Er worden informatieve- en Nederlandse taalcursussen gegeven, speciaal voor vrouwen. De sterkere en toenemende betrokkenheid van vrouwen en jongeren heeft ook tot gevolg dat deze categorieën zich met de organisatie gaan bemoeien en deze soms zelfs overnemen (Bartels en De Jong, 2007). Vooral de aanwezigheid van jongeren die meestal niet voldoende Arabisch spreken om de preken te volgen, heeft ertoe geleid dat preken steeds vaker in het Nederlands worden vertaald en dat er jongerenimams worden aangesteld. Deze laatsten zijn vaak zelf nog jong, spreken goed Nederlands en kunnen deze moskeeën breed vertegenwoordigen in de Nederlandse samenleving. Dit alles lijkt erop te wijzen dat moskeeën geen geïsoleerde organisaties zijn gebleven die los staan van de Nederlandse samenleving. Steeds vaker en steeds meer participeren moskeeën in maatschappelijke activiteiten en spelen ze een belangrijke rol in integratieprocessen. Dat heeft wel tot gevolg dat de islam ook breder vertegenwoordigd wordt in de seculiere Nederlandse samenleving. De opkomst van maatschappelijke moskeeën maakt het mogelijk dat Marokkaanse Nederlanders zich actief gaan opstellen in de Nederlandse samenleving. Dit biedt een kader waarbinnen moslims zelf bepalen hoe en in welke mate de Nederlandse samenleving in hun leven komt. Het uitgangspunt blijft een islamitisch perspectief. Islam blijft het kader waarbinnen en waardoor integratie in de Nederlandse samenleving plaatsvindt. Dat betekent enerzijds integratie en anderzijds religionisering, dat wil zeggen islamisering van de Nederlandse samenleving (De Koning, 2008).

Beide processen, integratie en islamisering, gaan niet zonder slag of stoot. Vermaatschappelijking van moskeeën roept ook weerstand op. De markt van welzijn en educatie verschuift hierdoor. Er is niet alleen een nieuwe speler op die markt verschenen, maar ook een speler van andere aard. Inburgering en educatieve activiteiten horen volgens veel maatschappelijke en politieke organisaties in Nederland niet thuis in moskeeën (De Koning, 2002). Met de in-

voering van de wet op de inburgering en de verplichting voor nieuwkomers en oudkomers om taallessen te volgen, zijn Nederlandse lessen uit moskeeën gehaald en bij professionele onderwijsinstellingen ondergebracht. Dat betekent voor moskeeën uitholling van hun integrerende, brugfuncties naar hun achterban toe. Ook huiswerkbegeleiding in moskeeën roept weerstand op. De huiswerkbegeleiding van Moskee An Nour in Gouda is onder politieke druk buiten de moskee geplaatst en vervolgens in 2006 opgeheven. De argumenten zijn dan vooral dat huiswerkbegeleiding niet in een moskee thuishoort, maar bij scholen en binnen brede school projecten. Dat betekent niet dat scholen ook daadwerkelijk huiswerkbegeleiding verzorgen en dat deze activiteiten nu elders ondergebracht zijn. In Gouda bijvoorbeeld is er een vacuüm ontstaan rond huiswerkbegeleiding voor tieners, zowel voor tieners met Marokkaanse achtergrond als voor tieners met een andere achtergrond. Dit betekent wel dat de islamisering van de Nederlandse samenleving via het proces van vermaatschappelijking van moskeeën wordt teruggedraaid, in ieder geval met betrekking tot educatieve-, sport- en recreatieve activiteiten. In het onderstaande beschrijven we het verloop van de ontwikkelingen rond de huiswerkbegeleiding van moskee An Nour in Gouda vanuit de vraag of een moskee een partner kan zijn in *pedagogics*¹. We geven kort de ontstaansgeschiedenis en de gang van zaken van de huiswerkbegeleiding weer. Daarnaast beschrijven we de problemen en dilemma's zoals die zich voordeden tussen de moskee en partners in het onderwijsveld. Het materiaal voor deze casusbeschrijving is afkomstig van antropologisch onderzoek dat is verricht door studenten en afgestudeerden culturele antropologie van de Vrije Universiteit Amsterdam onder leiding van dr. Edien Bartels in de gehele periode van het bestaan van de huiswerkbegeleiding².

Situatieschets

De stad Gouda kent minder dan 100.000 inwoners. Ongeveer 10 procent daarvan is van buitenlandse afkomst, bijna geheel bestaand uit Marokkanen³. Marokkanen zijn geconcentreerd in twee wijken. Er zijn drie moskeeën. Eén daarvan is moskee An Nour. An Nour is gebouwd op een oud garagerrein aan de rand van een van de twee volkswijken waar veel Marokkanen wonen. Er is gekozen voor een moskee met een open onopvallende minaret. Dit zou anders 'het karakter van de buurt' aantasten en autochtone bewoners gaven aan zich dan niet meer thuis te voelen in hun buurt.

Moskee An Nour heeft een in Marokkaans-Nederlandse kringen omstreden verleden. De oprichter van deze moskee was destijds lid van een Marokkaanse organisatie die sterke banden met de Marokkaanse koning onderhield. Dit heeft de naam van de moskee in het begin van haar bestaan geen goed gedaan. De politieke achtergronden van deze moskee zijn aanleiding geweest voor conflicten, met als gevolg dat er een tweede moskee is gesticht. De leden van deze tweede moskee hebben in het algemeen een iets betere maatschappelijke positie dan de leden van An Nour. Deze tweede moskee stelt zich nadrukkelijk op als gebeds-

huis zonder maatschappelijke en sociale activiteiten. Moskee An Nour daarentegen probeerde vanaf begin jaren negentig een andere functie van de moskee naar voren te schuiven en wel het nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid. Daarbij richtte men zich vooral op jongeren en scholen. Sinds 1991 tot en met 2006 is moskee An Nour betrokken geweest bij huiswerkbegeleiding voor jongeren in nauwe samenwerking met RCJ/Woonhuis, een instelling voor jeugdhulpverlening. Sinds 1993 vindt die begeleiding plaats in de moskee. Enkele jaren geleden is er een derde moskee gesticht in Gouda. Deze moskee heeft nog niet een echt eigen karakter in vergelijking met de andere twee.

Huiswerkbegeleiding

Voor een beschrijving van de huiswerkbegeleiding, de gang van zaken, de reacties van de jongeren en de problemen die deze begeleiding oproept gaan we uit van eerdere publicaties. In 2000 en 2001, in de tijd van de grote bloei, geeft Bartels (2000, 2001) de volgende omschrijving:

“Om ongeveer 15.00 uur is het druk in en rond de Marokkaanse moskee An Nour in Gouda. Meisjes met en zonder hoofddoek lopen in en uit de moskee. Jongens zijn minder in aantal, maar toch duidelijk aanwezig. Deze jongeren komen naar de moskee voor hulp bij hun huiswerk. Hulp bij huiswerk in een moskee is niet gebruikelijk in veel moslim landen. Gewoonlijk bezoeken jongeren de moskee ook minder vaak dan volwassenen. Ook vrouwen komen weinig naar de moskee.

Tot ongeveer een decennium geleden is het een bekend probleem in Nederland dat moslim migrantenmeisjes vaak van school worden gehaald bij het begin van de puberteit. Hun eerbaarheid en goede naam komen dan ter discussie te staan. Marokkaans-Nederlandse meisjes doen het tegenwoordig goed in het Nederlands onderwijs. Ze presteren (nog) niet gelijkwaardig aan Nederlandse meisjes maar er is een duidelijke vooruitgang. Meisjes worden niet meer van school gehaald, volgen in grote aantallen VBO en MBO onderwijs. Wel lopen ze nog op tegen problemen rond doorstroming naar hogere opleidingen en met betrekking tot bewegingsvrijheid en vrijetijdsbesteding.

In deze moskee worden tienermeisjes binnengehaald, gesteund en begeleid met hun huiswerk en schoolcarrière, geholpen in conflicten met hun ouders en met school, en gestimuleerd in de gezamenlijke besteding van hun vrije tijd zoals feesten, dansen en excursies. Meisjes leren ook om te gaan met vragen over het dragen van een hoofddoek, of het verbod daartoe, bijvoorbeeld op school, met problemen rond maagdelijkheid, met het verschil in omgang tussen mannen en vrouwen thuis en op school.

Voor jongens spelen andere problemen. Zij verlaten de school vaak voortijdig zonder diploma en hebben daardoor geen kansen op de arbeidsmarkt. Jongens worden geholpen met hun huiswerk, aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor hun schoolwerk, hun familie en hun vrijetijdsbesteding

en krijgen sportactiviteiten aangeboden. Dit huiswerkbegeleidingprogramma is opgezet als hulpverleningsproject voor kwetsbare jongeren in een achterstands-situatie. Inmiddels is het zo succesvol dat het in de afgelopen tien jaren uit-groeide van enkele middelbare scholieren tot bijna 130 deelnemers in de leef-tijd tussen 11 en 20 jaar (dus inclusief meisjes en jongens van groep acht van de basisschool). Deze begeleiding is niet alleen toegankelijk voor Marokkaans-Nederlandse jongeren, ook enkele Turks-Nederlandse, Irakees-Nederlandse, Moluks-Nederlandse en autochtone Nederlandse jongeren vinden hier een plek. Het belangrijkste criterium voor deelname aan de huiswerkbegeleiding is niet nationaliteit of lidmaatschap van de moskee, maar of het kind deelname nodig heeft. Jongeren met problemen krijgen voorrang. Wel worden islami-tische regels in acht genomen. Zo werken de meisjes en jongens gescheiden, respectievelijk in de activiteitenzaal boven de gebedsruimte en in een kleinere gebedszaal. Beide plekken zijn voorzien van tafels, stoelen, computers, boeken en andere faciliteiten.

De begeleiding wordt gegeven door autochtone Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrijwilligers en hulpverleners. De hulpverleners werken voor een Nederlandse jeugdhulpverleningsinstelling. De samenwerking met deze instel-ling is ontstaan op initiatief van het moskeebestuur dat naar ondersteuning zocht voor haar jongeren. De jongeren die deelnemen aan het huiswerkbege-leidingprogramma blijven nauwelijks of niet zitten en er zijn jaren dat alle exa-menkandidaten slagen. Nadat jongeren voor hun examens geslaagd zijn, han-gen zij hun tassen niet aan een vlag, zoals gebruikelijk, maar aan de minaret van de moskee.”

Het succes van de huiswerk- en schoolloopbaanbegeleiding drong later ook door tot de scholen. Jongeren met gedragsproblemen kregen in Gouda vaak een tweede kans, op voorwaarde dat ze huiswerkbegeleiding accepteren. Vanuit de moskee vond ook overleg met de scholen plaats en worden ouders geïnfor-meerd. De opkomst van Marokkaans-Nederlandse ouders bij ouderavonden is dan ook vergelijkbaar met die van Nederlandse ouders.

Ondanks dit resultaat was deze huiswerkbegeleiding omstreken. Niet de aard van de activiteiten, maar het islamitische karakter en de band met de moskee maakten veel Nederlanders huiverig. De moskee richtte zich op jongeren om hen te steunen in een islamitische omgeving waar ze zich prettig voelden en die ook acceptabel was voor de ouders.

Islamitisch karakter

Bartels (2001) schrijft over het islamitisch karakter het volgende: “ ‘Ik zit op huiswerkbegeleiding. Daar kan ik mezelf zijn’, is een veel gehoorde opmerking van de meisjes. Meisjes voelen zich thuis in de moskee en bij de huiswerkbegeleiding. Zo spreken ze bijvoorbeeld over ‘buiten’, wanneer ze de wereld bui-tenshuis bedoelen, daar waar ze zich gesteld zien voor vragen rond islamitische

gedragsregels. Vooral de begrippen *haram* (verboden) en *halal* (toegestaan) zijn sleutelbegrippen om gedrag te toetsen aan islamitische regels. Die gedragsregels spelen op verschillend terrein. Bijvoorbeeld rond de noties rein en onrein. Contact met bloed, lichaamsvocht, met onrein voedsel zoals varkensvlees en niet ritueel geslacht vlees, met onreine dranken zoals alcohol, brengt mensen in staat van onreinheid. In onreine staat is het verboden aan rituele verplichtingen te voldoen zoals bidden of de Koran aanraken. Daarnaast bestaan er ook regels rond de omgang tussen man en vrouw, lichamelijke ontwikkeling en seksualiteit, de verhouding ouders-kinderen. 'Buiten' zijn deze regels niet bekend of worden de meisjes soms gedwongen ze te overtreden waardoor zij gedrag tonen dat *haram* is. 'Binnen', dat wil zeggen in een islamitische omgeving, zijn die regels niet altijd eenduidig en staan soms ter discussie. De omgang ermee is ook verschillend. 'Buiten' ervaren de meisjes vaak onbegrip en soms vijandigheid. Er heerst in ieder geval een sterke drang tot conformeren aan wat in Nederland voor gangbaar wordt gehouden en tot het afstand nemen van de islamitische regels. 'Binnen' zijn de discussies erop gericht tot duidelijkheid en overeenstemming te komen hoe te handelen als moslima in een niet-islamitische omgeving. Met andere woorden: hoe ga je om met die islamitische gedragsregels wanneer de situatie het naleven daarvan niet toelaat en wanneer je gedwongen wordt tot overtreden?"⁴.

Problemen

Zoals al gemeld was de huiswerkbegeleiding in deze moskee omstreden. Het religieuze karakter maakte deze vorm van begeleiding voor de doelgroep acceptabel en aantrekkelijk, maar was voor het omringende onderwijsveld problematisch. Een korte beschrijving van deze problemen maakt dit duidelijk.

- Met de gemeente Gouda en de financiering:

Aanvankelijk lag voor gemeente Gouda het probleem vooral bij de betrokkenheid van de moskee; dit zou de scheiding kerk-staat in gevaar brengen en paste niet in de 'veralgemenisering' van beleid en uitvoering. Zo staat in een discussienota over het Goudse allochtonenbeleid uit 1992 te lezen: "Het feit dat deze organisaties [moskeeën, EB & MdK] religieus van aard zijn, waarin bovendien vrouwen een 'marginale rol' vervullen, ziet de gemeente evenwel als beperkingen. [...] De nota spreekt de hoop uit dat 'verdergaande emancipatie en participatie van de Marokkaanse gemeenschap mogelijk zullen leiden naar het ontstaan van een daadkrachtige politieke en religieus ongebonden Marokkaanse zelforganisatie'." (Gouda, 1992a, 6; Gouda, 1992b, 46). Sociaal-culturele activiteiten van een moskee worden niet gesubsidieerd, op basis van het principe van scheiding van kerk en staat en het gelijkheidsbeginsel: kerken worden niet gesubsidieerd voor sociaal-culturele activiteiten dus moskeeën ook niet (zie ook noot 1).

Het argument van de scheiding kerk-staat is later naar de achtergrond verschoven. De lokale overheid stelt zich dan op het standpunt dat de meeste

activiteiten die moskee An Nour en RCJ/Woonhuis (de samenwerkende instelling voor jeugdhulpverlening) verrichten, eigenlijk bij algemene instellingen in Gouda horen. Het spreekuur dat RCJ/Woonhuis in de moskee houdt, is eerder een taak van het reguliere maatschappelijk werk, huiswerkbegeleiding is een taak van buurthuizen en scholen. Een argument om toch mondjesmaat subsidie te geven, is het grote bereik van ouders van leerlingen. Een structurele inbedding is er nooit gekomen.

- Met scholen:

Op een katholieke scholengemeenschap was het meisjes niet toegestaan een hoofddoek te dragen. Dit werd gelijkgesteld met andere hoofdbedekkingen zoals baseballcaps, die eveneens verboden waren. Dit had wel tot enkele kleine incidenten geleid, maar nooit tot een openlijk conflict met de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap en haar vertegenwoordigers.

Op een protestants-christelijke scholengemeenschap was al jaren geleden besloten varkensvlees van het menu te schrappen in de kantine en tijdens de kooklessen. Het invoeren van volgens islamitische wijze geslacht vlees, stuitte echter op veel weerstand. Het initiatief hiertoe werd in de eerste jaren na de eeuwwisseling genomen door een Marokkaans-Nederlands meisje dat later gesteund werd door moskee Al Nour en door de Raad van Kerken te Gouda. Het gevolg was dat dit conflict openbaar werd. De school beriep zich op organisatorische, hygiënische en financiële eisen en later ook op haar protestants-christelijke identiteit (Bartels, 2003).

Tot begin van de eeuwwisseling bestond er een openbare VMBO-school in Gouda. Deze school, waarvan ongeveer 30% van de leerlingen van Marokkaans-Nederlandse afkomst was, werd gesloten in verband met een afnemend leerlingenaantal. Sindsdien is er geen openbare VMBO-school meer in Gouda. Wel is er nog een openbaar gymnasium en een openbare VMBO-t⁵/Havo/VWO school.

- Met de buurt:

Het is in Nederland toegestaan om op vrijdagmiddag een openbare (buiten de moskee hoorbare) oproep tot gebed te doen. Moskee An Nour is hiertoe niet overgegaan uit vrees voor reacties van omwonenden.

In bepaalde delen van wijken met veel allochtonen, zijn voorzieningen voor jongeren wegens structureel tekort aan financiering weinig geopend. In het geval van overlast door jongeren, treedt de politie alleen op wanneer er genoeg menskracht is. De enige wijkorganisatie van buurtbewoners zelf is een soort wijkraad waar alleen allochtone inwoners deel van uitmaken.

Voorals sinds 11 september 2001, na de opkomst en dood van Pim Fortuyn, na de moord op Van Gogh en andere incidenten, werden de gevoelens van onbehagen bij autochtone inwoners over allochtonen (en moslims in het bijzonder) openlijker uitgedrukt. Veel autochtone inwoners van de wijken met veel allochtone inwoners uitten hun ongenoegen over de overlast en de veranderingen in de wijk scherper en openlijker. Zij gaven aan zich niet meer te

herkennen in de buurt. Tegelijkertijd werden veel Marokkanen voorzichtiger en wantrouwender naar de buitenwereld.

- Samenwerking met Nederlandse hulpverleningsinstellingen:

Er ontstond, vooral na de hierboven genoemde incidenten, een steeds grotere druk op de (religieuze) zelforganisaties tot actieve deelname aan projecten ter voorkoming en bestrijding van marginalisering van jongeren. Tegelijkertijd zijn er barrières te melden. Naast genoemde financiële problemen stond ook de institutionele vormgeving van jeugdzorg, welzijn en preventiewerk samenwerking van de moskee met een instelling voor jeugdwerk in de weg. De productie-eisen die vanuit Bureau Jeugdzorg werden opgelegd, de toenemende standaardisering (die haar neerslag had in de 'systeemeisen' van Bureau Jeugdzorg waaraan de hulpverlening moet voldoen), zette de organisatie en werkwijze van RCJ/Woonhuis én de samenwerking met moskee An Nour onder druk. Doordat de hulpverlening van RCJ/Woonhuis en moskee An Nour moeilijk in te passen was in de eisen van Bureau Jeugdzorg, bleek bijvoorbeeld het nauwgezet volgen van alle procedures problematisch (De Koning 2002). Het succes van de samenwerking tussen moskee An Nour en RCJ/Het Woonhuis en de nationale en internationale erkenning daarvan, maakte weinig uit. In 2004 is de huiswerkbegeleiding (evenals alle andere activiteiten van RCJ/Het Woonhuis) verdwenen uit de moskee. De huiswerkbegeleiding is tijdelijk voortgezet onder auspiciën van een andere instelling voor jeugdhulpverlening. In 2006 is het project, na het aflopen van de subsidie, zonder slag of stoot gestopt. De conclusie is dat zelforganisaties alleen kunnen deelnemen aan projecten of kunnen samenwerken met reguliere instellingen op voorwaarden van de overheid en jeugdzorginstellingen. De eigen inbreng van zelforganisaties (die in het geval van religieuze zelforganisaties vooral betrekking heeft op de relatie islam en hulpverlening), blijft daardoor in beleid en uitvoering van hulpverleningsorganisaties heel beperkt. Hierdoor loopt een zelforganisatie de kans haar achterban van zich te vervreemden terwijl zij juist vanwege het vermeende grote bereik van die achterban, wordt geacht actief mee te doen (De Koning, 2002).

- Intern in de moskee:

In moskee An Nour kwamen tal van autochtone vrijwilligers in het kader van activiteiten die zij verzorgden voor jongeren. De aanwezigheid van autochtone niet-moslims is bij sommige moskeebezoekers omstreden. Die zijn van mening dat niet-moslims niet welkom zijn in een moskee⁶.

In verschillende moskeeën, en ook in moskee An Nour, is een imam regelmatig onderwerp van discussie. Het gaat dan om de boodschap die de imam brengt. Deze discussie vindt niet alleen plaats tussen 'preciezen' en 'rekkelijken' maar ook tussen ouderen en jongeren. Tot de 'preciezen' kunnen vaak de jongeren gerekend worden. Het gaat daarbij eerder om opvattingen dan om feitelijk gedrag. Zo kan een imam van opvatting zijn dat een moskee een gebedshuis is en geen maatschappelijke activiteiten dient te ontplooien. Tegelijkertijd kan

het voorkomen dat deze imam wel de maatschappelijke activiteiten steunt die plaatsvinden.

Deze problemen rond de huiswerkbegeleiding in moskee An Nour zijn niet zonder meer te verhelpen. Dit brengt ons ertoe de volgende dilemma's te onderscheiden in de problemen rond religieuze zelforganisaties en het uitvoeren van maatschappelijke activiteiten. Deze dilemma's kunnen niet los gezien worden van aloude discussies over de verhouding tussen kerk en staat, en religie in de publieke ruimte.

Dilemma's

De belangrijkste dilemma's die de vermaatschappelijking van moskeeën oproepen kunnen worden getypeerd aan de hand van drie algemene thema's, godsdienstvrijheid, de scheiding van kerk en staat, opvattingen over emancipatie, en een specifiek thema namelijk de brugfunctie van moskeeën tussen de achterban en de Nederlandse samenleving. Het overkoepelende thema is hier de verhouding tussen religie en staat in een seculiere samenleving. De verschillende conceptualisering van de natie-staat, de verschillende historische ervaringen met migratie en de te onderscheiden modellen van de scheiding tussen kerk-staat in Europa, hebben geleid tot allerlei vormen van secularisering en tot varianten in de wijze waarop religieuze groepen zichzelf kunnen positioneren in de samenleving en erkenning kunnen eisen (Amir-Moazami, 2005, 211). Secularisering en de publieke ruimte zijn daarom geen neutrale begrippen maar het product van een specifieke geschiedenis en ingebed in een nationale politieke en religieuze cultuur. Asad (2006) en Mahmood (2006) zien secularisering als een gevolg van de pogingen van de staat religieuze praktijken te herdefiniëren zodat ze in overeenstemming zijn met liberale politieke uitgangspunten.

De ontwikkeling van de seculiere samenleving in Nederland is vooral gebaseerd op historische kwesties tussen de staat en verscheidene christelijke denominaties en kan daarom ook wel een christelijk-seculiere samenleving genoemd worden. De Bataafse Revolutie in 1795 mondde uit in de scheiding kerk-staat en het instellen van godsdienstvrijheid, maar tegelijkertijd bleef de staat zich wel degelijk bezighouden met religie bijvoorbeeld door het bestaan van het Ministerie van Erediensten, door het recht van de overheid om dominees te nomineren en te benoemen en de pensioenverplichtingen voor priesters (dit laatste werd in 1983 afgeschaft). De toenemende scheiding tussen kerk en staat, het terugdringen van religie in de publieke ruimte en secularisering van de samenleving ging zeker niet zonder slag of stoot. Zo laten Manow en Van Kersbergen (2006, 10-11) zien dat er vooral conflicten ontstonden wanneer de politieke elite de positie van de kerken aantaste op het gebied van sociale zekerheid en onderwijs. De wijze waarop deze conflicten zijn beslecht wordt heden ten dage nog steeds beschouwd als een belangrijke pijler van de hedendaagse seculiere samenleving. Zo is de Pacificatie van 1917, waarin de vrijheid van onderwijs

werd geregeld en de confessionele scholen het recht op overheidssubsidie kregen en binnen bepaalde grenzen hun onderwijs zelf mochten inrichten, het resultaat van langdurige pogingen van de katholieke en protestantse kerken om de overheid op afstand te houden van hun onderwijs (Kennedy en Valenta, 2006, 337-338).

Met deze pacificatie is het begin gemaakt van het verzuilingssysteem waarbij de samenleving verdeeld is 'into distinct and mutually antagonistic religious and ideological groups.' (Lijphart, 1968). Door coöperatie tussen de elites van de verschillende zuilen en door iedere groep tegelijkertijd zoveel mogelijk autonomie te gunnen, is lange tijd een stabiele democratie mogelijk gemaakt. Kennedy en Valenta (2006, 340) laten zien hoe deze ontwikkeling ervoor zorgde dat de staat nauwgezet de ontwikkelingen binnen religieuze groepen kon volgen, deze kon reguleren en randvoorwaarden kon bepalen waarbinnen de groepen in de publieke ruimte konden opereren. Het resultaat was dat de staat niet alleen de religieuze subculturen mede bepaalde maar ook de wijze waarop individuen en hun organisaties hun ideeën over religieuze identiteit konden uiten.

In de jaren zestig is er veel veranderd. Een populair beeld over die periode is dat Nederland zich toen heeft bevrijd van de last van religie (Van der Veer, 2006, 118). Debatten over de verhouding kerk-staat en religie in de publieke ruimte zijn sindsdien verschoven naar de vraag hoe om te gaan met (christelijke) groepen die fundamentele vrijheden van een seculiere samenleving niet onderschrijven. Secularisering is in die zin niet alleen een beschrijving van de vermeende teruggang van religie in de publieke ruimte, maar ook een norm die iets zegt over hoe we de samenleving willen inrichten: secularisme. Debatten spitsten zich daarbij bijvoorbeeld toe op enkele christelijke groepen die weigerden hun kinderen te laten vaccineren tegen polio, of op de weigering vrouwen als actief lid toe te laten door de Staatskundig Gereformeerde Partij. Deze kwesties werden echter nauwelijks gezien als aantasting van de Nederlandse cultuur, tolerantie en seculiere norm, maar eerder als een bevestiging dat een tolerante seculiere samenleving ook met dergelijke groepen om kan gaan.

De komst van moslims naar Nederland (aanvankelijk als 'gastarbeiders', later hun vrouwen en kinderen en weer later vluchtelingen en asielzoekers) hebben aloude debatten nieuw leven ingeblazen over de verhouding tussen religie en staat en over religie in de publieke ruimte. De tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders is nu volwassen en omvangrijk in aantal. Zij probeert een positie te veroveren in deze samenleving, mede door een beroep op hun religieuze identiteit en op godsdienstvrijheid. Godsdienstvrijheid is een belangrijk goed en verankerd in de Nederlandse grondwet. Daar is iedereen het over eens. Maar de uitwerking in de praktijk roept dan dilemma's op.

Deze casus over moskee An Nour uit Gouda laat vier dilemma's zien die terug te voeren zijn op de uitoefening van dit recht, te weten het conflict rond het accepteren van islamitisch ritueel geslacht vlees op een protestants christelijke school, samenwerking tussen openbaar onderwijs en een moskee in het kader

van bijvoorbeeld brede schoolactiviteiten, inhoudelijke controle van religieuze overdracht, acceptatie van religieuze uitingen in het openbaar, de sterkte van een religieuze claim en de verhouding gelovigen en niet-gelovigen.

- De protestants-christelijke school beroept zich in haar conflict met het Marokkaans-Nederlandse meisje omtrent ritueel geslacht vlees onder andere op haar eigen religieuze identiteit. Het toelaten van vlees dat op islamitisch rituele wijze geslacht is, zou botsen met de christelijke identiteit van de schoolorganisatie en die van de leerkrachten van de school. De school claimt dus bepaalde rechten te hebben op basis van haar religieuze identiteit. In datzelfde conflict claimen het Marokkaans-Nederlandse meisje en moskee An Nour eveneens bepaalde rechten te hebben op basis van hun religieuze identiteit. Het recht op godsdienstvrijheid van de één kan dus botsen met het recht op godsdienstvrijheid van de ander. Opvallend in het verloop van het conflict is dat beide partijen de claim op hun religie pas in een laat stadium van het conflict naar voren brachten. Het geeft aan dat voor beiden partijen deze claim als een verscherping en een grens werd gezien toen onderhandelingen niets opleverden.
- Wanneer de activiteiten zoals huiswerkbegeleiding onder worden gebracht bij de brede school en gesubsidieerd worden, kan een openbare school zich dan nog wel verbinden met die brede school? De huiswerkbegeleiding van moskee An Nour is gescheiden voor jongens en meisjes. Kan dat binnen een brede school of botst met de visie op normen en waarden, integratie en emancipatie? Wanneer dit niet mogelijk is, kan er een botsing ontstaan met het principe van godsdienstvrijheid.
- In recente discussies over islamitische scholen is regelmatig gepleit voor het controleren van godsdienstlessen door de onderwijsinspectie. Wanneer een moskee meedoet met een brede school, moeten haar activiteiten binnen die brede school dan ook gecontroleerd worden? En die van de christelijke scholen? Dit punt en het vorige, maken duidelijk dat de discussie over godsdienstvrijheid en onderwijs en godsdienstvrijheid en samenwerking met moskeeën, zich met elkaar vermengen. Welke gevolgen heeft dat voor de reikwijdte van het recht op godsdienstvrijheid?
- Het moskeebestuur en de gemeente hebben ook te maken met de onvrede in de buurt. Deze richt zich weliswaar niet alleen tegen de moskee, maar de moskee vormt wel een brandpunt. Veel autochtone inwoners geven aan zich niet meer te herkennen in hun wijk. Wat nu als deze moskee besluit om haar recht op openbare oproep (dus buiten op straat te horen) tot gebed te claimen. Dit zal ongetwijfeld tot veel protesten leiden. Een verbod is niet mogelijk (in diverse steden is het – beperkt – toegestaan), maar een beperking zal bij de moskeebezoekers weer veel onrust doen ontstaan. Het zal in ieder geval leiden tot verdere problemen.

In onze casus beroepen verschillende partijen zich op hun religieuze identiteit. Dit is een sterke claim in Nederland zoals we ook al hebben kunnen zien in

de vrijspraak van El Moumni en, eerder, Van Dijke, na hun uitlatingen over homo's. Uitspraken die waarschijnlijk wel tot een veroordeling hadden geleid, wanneer zij zich niet hadden kunnen beroepen op de vrijheid van geloof. Dit zou betekenen dat niet-gelovigen gediscrimineerd worden; met andere woorden vrijheid van geloof en een beroep op de religieuze identiteit kan leiden tot discriminatie van niet-gelovigen.

Nederland is een seculiere samenleving waarbij de organisatorische en bestuurlijke scheiding tussen religie en staat een belangrijk principe is. Toch is dit beginsel niet zonder consequenties door te voeren in deze specifieke situatie. Tegelijkertijd maakt deze casus duidelijk dat ook deze scheiding consequenties heeft voor de maatschappelijke verhoudingen tussen gelovigen en niet-gelovigen.

- Een gemeente kan de scheiding kerk-staat als argument aanvoeren om activiteiten in een moskee niet te subsidiëren. Daarnaast wordt het gelijkheidsbeginsel gehanteerd; kerken worden niet gesubsidieerd dus moskeeën ook niet. Tegelijkertijd echter is de gemeente genoodzaakt met de moskeeën samen te werken aangezien dat de enige organisaties zijn binnen de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap in dit stadje, die Marokkanen ook daadwerkelijk bereiken. Vrees bij de overheid voor buitenlandse beïnvloeding van moskeeën door middel van subsidies afkomstig van organisaties of mecenenaten uit Saoedi-Arabië, zou echter weer wel pleiten vóór subsidiëring.
- Nederland is een seculiere samenleving. Toch? Of dienen we ons met 900.000 moslims niet opnieuw te gaan bezinnen op de rol van religie in de samenleving? De aanwezigheid van moslims in deze samenleving maakt immers duidelijk dat het verwijzen van religie naar de privé-sfeer eigenlijk onmogelijk is. Een religieuze identiteit is een sociale identiteit en zal dus ook in het sociale leven uitgedragen worden. Een moslim, of een christen is niet alleen een moslim of een christen in huis maar ook daarbuiten. Het onderscheid publiek – privé is een seculier of misschien zelfs wel seculariserend onderscheid. Doet de verbanning van religie, cultuur en identiteit naar het privé domein geen onrecht aan de eigen betekenis die deze fenomenen hebben voor de betrokken mensen?⁷

Emancipatie van vrouwen worden sinds de jaren zestig in de Nederlandse samenleving als een verworvenheid gezien. Mannen en vrouwen kennen een gelijkwaardige positie. Dit roept wel discussies op rond sekse segregatie, een principe dat op dit moment in de islam sterker is uitgewerkt dan in het christendom. De casus laat zien dat in de praktijk deze scheiding een rol speelt wanneer moskeeën als een partner meedoen in onderwijsactiviteiten.

- Jongens en meisjes zijn gescheiden van elkaar in de moskee; ook tijdens sociaal culturele activiteiten. Hoewel de activiteiten op zich succesvol zijn, kan de vraag gesteld worden hoe een subsidie aan dit type activiteiten zich verhoudt tot de wens tot emancipatie zoals Nederlanders die opvatten.

Tot slot misschien wel het belangrijkste dilemma dat voortvloeit uit het bestaansrecht en de rol die eigen organisaties, speciaal religieuze organisaties, spelen in de Nederlandse samenleving. Eigen organisaties kennen een brug en nest functie (Bartels en de Jong, 2007). Aan de ene kant verzorgen zij voor hun achterban de ‘brug’ naar de Nederlandse samenleving, aan de andere kant zijn eigen organisaties een spil in het overdragen van het eigen cultureel erfgoed voor de achterban. Beide functies kunnen tegengestelde belangen met zich meebrengen. Omdat ook moslims geen eenheid vormen, kunnen verschillen onder de achterban ook leiden tot (grote) conflicten over tegengestelde belangen.

- In de casus wordt melding gemaakt van de scheiding tussen de ‘rekkelijken’ en de ‘preciezen’. Dwars door deze scheiding heen loopt nog een ander onderscheid namelijk dat van de eerste generatie en tweede generatie. De jongeren willen over meer activiteiten in de moskee meepraten en een eigen plek in het bestuur. Hun kritiek op de oudere generatie is dat deze teveel over zich heen laat lopen in de Nederlandse samenleving. De ouderen willen het liefst de rust bewaren en niet al te veel veranderingen. Een moskeebestuur moet hier tussendoor laveren. Het bestuur is welhaast genoodzaakt om met de overheid samen te werken, maar dat kan ze tevens verwijderen van de eigen achterban of conflicten veroorzaken binnen die achterban.

Tot slot

Bovenbeschreven casus over de huiswerkbegeleiding in moskee An Nour laat zien dat partnerschap van religieuze zelforganisaties in de bredere Nederlandse samenleving niet zonder slag of stoot verloopt. Partnerschap van eigen organisaties kan een middel zijn om deze nieuwe Nederlanders te bereiken en hun integratie mogelijk te maken en te bespoedigen. Partnerschap geeft immers verantwoordelijkheid met betrekking tot de eigen plaats en rol in de samenleving. Maar juist partnerschap roept problemen op die niet zonder meer opgelost kunnen worden. In feite gaat het om dilemma's waar de multiculturele en multi-religieuze samenleving voor is komen te staan met de komst en integratie van nieuwe Nederlanders die ook een tot voor kort in Nederland onbekende religie met zich meebrachten. Deze komst leidt tot een herbezinning van de plaats van religie in breder verband. In deze herbezinning zien we dat ook andere religies een rol gaan spelen in een breder en sterker maatschappelijk middenveld en in het maatschappelijk debat. Dit vraagt niet alleen herbezinning van centrale principes van onze seculiere samenleving maar eveneens de omgang met dilemma's die hieruit voortvloeien. Integratie vraagt aanpassing van twee kanten. Dat is een moeizaam proces zoals deze casus laat zien.

Noten

- 1 Er zijn ook moskeeën die hun maatschappelijke activiteiten juridisch ondergebracht hebben in aparte organisaties, stichtingen of verenigingen. Deze organisaties noemen we aan moskeeën gelieerde organisaties (Bartels en De Jong, 2007). Dit heeft vooral te maken met de opvattingen over scheiding van kerk en staat. In moskee Nour werd de huiswerkbegeleiding verzorgd door een Nederlandse hulpverleningsinstelling onder verantwoordelijkheid van het moskeebestuur.
- 2 Over deze moskee en de huiswerkbegeleiding zijn 16 doctoraal scripties geschreven, verschillende papers, een dissertatie (De Koning, 2008) en verschillende wetenschappelijke en maatschappelijke artikelen (zie o.a. Bartels, 2000, 2001, 2003, De Koning 2002).
- 3 In Nederland wonen ongeveer 315.000 Marokkaanse Nederlanders.
- 4 De tegenstelling “buiten” versus “binnen” gebruiken de meisjes zelf. Deze tegenstelling werd in de jaren zestig en zeventig ook veel gebruikt in antropologische literatuur over de positie van vrouwen in Noord Afrika. Buiten is dan buitenshuis, het domein van de mannen. Binnen is binnenshuis, het domein van de vrouwen. Binnen en buiten heeft in deze laatste opvatting zowel geografische als gender betekenis. De tegenstelling openbaar-privé zoals binnen vrouwenstudies wel gebruikt, is hier ook niet verhelderend. Wanneer de meisjes in Gouda over “binnen” spreken, sluiten ze mannelijke moslims in en Nederlandse niet-moslims uit. In Marokko is de moskee buiten terwijl die voor de Marokkaanse meisjes in Gouda als binnen geldt. Deze tegenstelling wordt hier dus geografisch en religieus ingevuld.
- 5 VMBO-t is de VMBO-variant die in de praktijk meestal gelijk wordt gesteld met de oude mavo. De hier genoemde school biedt alleen deze VMBO-variant aan.
- 6 In Marokko is het niet gelovigen verboden een moskee te betreden. Dit verbod is ingesteld door de Fransen tijdens de protectoraatperiode. Veel Marokkanen denken dat het een religieus gebod is.
- 7 Met dank aan prof. dr. J. Tennekes die dit destijds in een gesprek aan de orde stelde. Prof. dr. J. Tennekes was betrokken bij het onderzoeksproject van Bartels en De Koning en is overleden in 2003.

Literatuur

- Amir-Moazami, S. (2005). 'Reaffirming and Shifting Boundaries: Muslim Perspectives on Gender and Citizenship in France and Germany', in S. Nökel en L. Tezcan (eds.), *Islam and the New Europe. Continuities, Changes, Confrontations*, pp. 209-233. New Brunswick / Bielefeld: Transcript.
- Amiriaux, V. en Jonker, G. (2006). 'Introduction: Talking about visibility, actors, politics, forms of engagement', in G. Jonker en V. Amiriaux (eds.), *Politics of visibility. Young Muslims in European Public Spaces*, pp. 9-21. Bielefeld: Transcript.
- Asad, T. (2006). 'Trying to understand French secularism', in H. De Vries (ed.), *Political Theologies*, pp. 494-526. New York: Fordham University Press.
- Bartels, E. (2000). "Dutch Islam": Young People, Learning and Integration. *Current Sociology*, 48(4) 59-73.
- Bartels, E. (2001). 'Die hoofdoek is mijn eigen keuze'. In: E. Bartels, A. van Harskamp, H. Wels. (Red.), *Cultuur maken, cultuur breken. Essays voor Hans Tennekes over mogelijkheden en onmogelijkheden van invloeden op cultuurverandering*. (pp. 46-60). Delft: Eburon.
- Bartels, E. (2003). 'Eerlijkheid in je geloof en op school'. Meisjes, islamitische leefregels en voortgezet onderwijs. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 6 (3) 21-33.

- Bartels, E. (2008). *Evil comes from the outside*. In: N. van Doorn-Harder and L. Minnema (Red.), *Religion and Evil*. pp. 71-84. Amsterdam and New York: Rodopi.
- Bartels, E., en I. de Jong (2007). 'Civil Society on the Move: Four mosque organisations in Amsterdam Slotervaart', *Journal for Muslim Minority Affairs*. 27 (3) 455-472.
- Canatan, K. (2005). 'De veranderende maatschappelijke rol van moskeeën en de betrokkenheid van vrouwen', *Al Nisa, Islamitisch maandblad voor vrouwen*, mei.
- Gouda (1992a). *Samenvatting Discussienota allochtonenbeleid Gouda* Gouda: Gemeente Gouda.
- Gouda (1992b) *Discussienota allochtonenbeleid Gouda* Gouda: Gemeente Gouda.
- Kemper, F. (1996). *Religiositeit, etniciteit en welbevinden bij mannen van de eerste generatie Marokkaanse moslimmigranten*. Nijmegen: KU uitgeverij.
- Kennedy, J.C. (1995). *Building New Babylon: Cultural Change in the Netherlands during the 1960s*. Ann Arbor: UMI Dissertation Services.
- Kennedy, J.C. en Valenta, M. (2006). 'Religious Pluralism and the Dutch state: Reflections on the future of article 23', in W. B. H. J. Van de Donk, A. P. Jonkers, G. J. Kronjee en R. J. J. M. Plum (eds.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, pp. 337-352. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- De Koning, M. (2002). 'Institutionele grenzen. De hulpverlening van RCJ/Het Woonhuis en moskee Nour', *Sociale Interventie*, 11 (1) 5-13.
- De Koning, M. (2008). *Zoeken naar een 'zuivere' islam. Religieuze beleving en identiteitsvorming bij Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Lijphart, A. (1968). *The politics of accommodation: pluralism and democracy in The Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Mahmood, S. (2006). 'Secularism, Hermeneutics, and Empire: The Politics of Islamic Reformation', *Public Culture*, 18(2): 323-347.
- Manow, P. en Van Kersbergen, K. (2006). 'The impact of class coalitions, cleavage structures and church-state conflicts on welfare state development', *Working Papers Political Science*, (03).
- Slijper, B. (1999). 'Twee concepties van liberale tolerantie in een multiculturele samenleving. Themanummer over 'Multicultureel Burgerschap' geredigeerd door Baukje Prins en Sawitri Saharso', *Migrantenstudies*, 15(2): 83-95.
- Strijp, R. (1998). *Om de moskee. Het religieuze leven van Marokkaanse migranten in een Nederlandse provinciestad*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Sunier, T. (1996). *Islam in beweging. Turkse jongeren en islamitische organisaties*. Amsterdam: Het Spinhuis 1996.
- Van der Veer, P. (2006). 'Pim Fortuyn, Theo van Gogh, and the Politics of Tolerance in the Netherlands', *Public Culture*, 18(1): 111-124.